

סמינר חורף אוכל.נפש

חזון הצמחונות והשלום של הרב קוק והשלכותיו התיאולוגיות

פרופ' תמר רוס

1. מקורות לשיעור על חזון הצמחונות והשלום של הרב קוק – גישת הקדמונים לאכילת בשר

משנה תורה, הלכות שביתת יום טוב, פרק ו', הלכות י"ז-י"ח אף על פי שהשמחה האמורה כאן, היא קרבן שלמים כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה, יש בכלל אותה שמחה, לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד בראוי לו. כיצד: הקטנים, נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות; והנשים, קונה להן בגדים ותכשיט כפי ממונו; והאנשים, אוכלין בשר ושותין יין, שאין שמחה אלא בבשר, ואין שמחה אלא ביין.

1. חזון הצמחונות והשלום, פסקה ב, לא הותר בשר לאדה"ר: אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדייה האמורה בתורה "וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ" (בראשית א) איננה מכוונת לרדייה של מושל עריץ המתעמר בעמו ועבדיו רק להפיק חפצו הפרטי ושירות לבו; חלילה לחוק עבדות מכוער כזה שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ד', הטוב לכל ורחמיו על כל מעשיו, שאמר "עולם חסד יבנה" (תהלים פט, ג). וביותר, שכבר העידה תורה, שפעם אחת התאוששה האנושות בכללה להתנשא אל מצב המוסר הרם הזה, כפירושם של חז"ל (סנהדרין נט ב) בכתובים המוכיחים שאדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע, לכם יהיה לאכלה" (בראשית א, כט). רק אחר שבאו בני נח, אחרי המבול, הוא שהותרה להם "כירק עשב נתתי לכם את כול" (בראשית ט, ג) ומעתה, האפשר הוא לצייר שתהיה נאבדת לנצח טובה מוסרית רבת ערך שכבר הייתה במציאות נחלה לאנושות? על אלה וכיוצא באלה נאמר: "אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק" (איוב לו, ג) העתיד הוא ירחיב צעדינו ויוציאנו מן השאלה המסובכת הזאת.

2. שם, פסקה ה, עם הארץ אסור לאכול בשר: חכמינו ז"ל העירו שאכילת בשר הותרה בהיתר של קושי, ואמרו (פסחים מט): "עם הארץ אסור לאכול בשר 'זאת תורת הבהמה והעוף' (ויקרא יא, מו) - כל העוסק בתורה, מותר לאכול בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה, אסור לאכול בשר בהמה ועוף". כלומר: ההכרח של חליפת כוח לעבודה שכלית, שממנה ועל ידה ישתלם האדם, שהוא הכוח הפועל בעליית היצורים ג"כ, הוא עוסק בתורת "הבהמה והעוף" ג"כ. כאשר ייגמרו היחושים תצא לאור הפעולה

II גישת הרב קוק: בשבח ההדרגתיות

3. שם, פסקה ז, בשר תאוה: בבוא היתר התורה לאכילת בשר, אחרי קדושת המצות במתן תורה, האריכה בהצעת הדברים (דברים יב, כ): "ואמרת אוכלה בשר, כי תאוה נפשך לאכול בשר, בכל אוות נפשך תאכל בשר". יש כאן גערת-חכם נסתרת והערה גבולית. כלומר, כל זמן שמוסריותך הפנימית לא תקוץ באכילת בשר בע"ח, כמו שכבר אתה קץ מבשר אדם, שע"כ לא הוצרכה תורה לכתוב עליו איסור מפורש, שאין האדם צריך אזהרה על מה שקנה לו כבר מושג טבעי בזה, שזהו כמפורש, שבבוא התור של מצב המוסרי האנושי לשקץ בשר בע"ח, מפני הגועל המוסרי שיש בו, הלא אז לא תאוה כלל נפשך לאכול בשר ולא תאכל, שהרי "דברי תורה נדרשים מכלל לאו הן. ומכלל הן לאו" (ע"פ מכילתא יתרו, ח)

4. שם, פסקה א, הצדק בנוגע לבעלי חיים: יש ענף עיקרי אחד של התקדמות האנושיות היותר גבוה, שהוא עומד כעת, לפי מצב הקולתורא הנוכחית, רק במצב חלום נעים של איזה אידיאליסטים יותר קיצוניים, והיא שאיפה מוסרית טבעית לרגש היושר האנושי, "שימת עין למשפטם של בעלי חיים במלא המובן". הפילוסופיות האכזריות, ביותר אותן שפקרו גבוהה גבוהה, ע"פ השקפתם על המוסר האנושי מנקודת הפילוסופיה הכללית, החליקו לאדם, כל אחד ע"פ דרכו, לחנק בקרבו לגמרי את רגש היושר בנוגע לבע"ח. אמנם לא הספיקו ולא יספיקו עם כל התחכמותם, לשנות את טבע הצדק הטבעי, אשר נטע יוצר האדם בקרבו. ואע"פ שביחש לבעה"ח הוא דומה ממש לזיק של גחלת כהה ועמומה הטמונה תחת גל אפר גדול מאד, מ"מ אי אפשר להם להכחיש את המוחש בכל לב רגש, כי חסרון מוסרי כללי הוא במין האנושי, במה שלא יקיים את הרגש הטוב והנעלה, לבלתי קחת חיי כל חי, בשביל צרכיו והנאותיו. וחז"ל לא התחכמו כאותה ההתחכמות הפילוסופית, ויספרו לנו שרבינו הקדוש נענש בייסורין (ב"מ פה), מפני שאמר לעגלא המובל לבי טבחה דערק תותי כנפיה: "זיל, לכך נוצרת", ורפואתו ג"כ הייתה ע"י מעשה, ברחמו על הני בני כרכושתא. הנה לא עשו כמעשה הפילוסופים, לעשות חושך לאור, כדי להתפשר עם החיים המעשיים, מפני שאי אפשר כלל לצייר שאדון כל המעשים המרחם על בריותיו, ברוך הוא, ישים חוק נצחי כזה בבריאתו הטובה מאד, שאי אפשר יהיה למין האנושי להתקיים כ"א בעברו את רגש מוסרו ע"י שפך דם, יהיה גם דם בע"ח.

5. שם, פסקה ו, ההיתר בשעת הנפילה המוסרית: ...אחרי הרפיון האנושי, הנמשך ג"כ מנפילתו המוסרית, ראוי לאכול בשר. א"כ אותו ההיתר שיצא אחר המבול להתיר בשר לאכילה כבר הוכן שמצד ההערה השכלית הגנוזה בעמקי תורה לא יהיה נהג בפועל לעד ולעולם, כי איך אפשר למצב מוסר נכבד ונאור שיהיה חולף כולו ומתבטל אחרי שכבר היה נהג? אלא שראתה החכמה האלוהית שהאדם נפל ממצבו המוסרי, ועד שיעלה במעלה זו, שיתנער ויבוא להכרה המוסרית האמתית, עד העת המאושרה והנאורה ההיא, אין אותה המעלה המוסרית של הכרת משפטם של בע"ח ראויה לו כלל. וכמשפט כל מי שקופץ ליטול את השם להתחסד במידת חסידות הבלתי הולמתו, שאינה מביאה לו כ"א ערבוביא בדעותיו והליכות חיון, כן הוא משפט האדם בכללו, שנפל לדיוטא התחתונה של שפלות המוסר עד כדי שליטת האדם באדם לרע לו ועד כדי ההשפלה היותר נוראה שבמוסר העצמי: "נתעב ונאלח, איש שותה כמים עוולה" (איוב טו). כמה מגוחך הדבר, אם עם כל עוד טומאתו בו, יפשוט טלפיו ויפנה לו לדרך צדקה הרחוקה, להתחסד עם בע"ח, כאילו כבר גמר כל חשבונותיו עם בנ"א הברואים בצלם אלוקים, כאילו כבר העמיד הכול על נכון, כבר העביר את שלטון הרשעה והשקר, שנאת עמים וקנאת לאומים, איבת גזעים ומריבת משפחות, המביאה להפיל חללים רבים ולשפוך נחלי דמים - כאילו כל אלה כבר אפסו מן הארץ, עד שאין לה לאותה חסידה "האנושית" במה להצטדק כ"א לפנות להעמיד על נכון מוסרה בדרך בע"ח? ... ע"כ אין זאת המעלה הוגנת לו לאדם כלל, כל זמן שפלותו, חוץ ממה שאין להעמיס יותר מפני הערך של אפשרות הסבל של כוח המוסר האנושי כשהוא בחולשתו. אין ספק בדבר שאילו היה איסור הריגת בע"ח מפורסם פרסום דתי ומוסרי, מצד הרגש הטהור של הצדק האלוהי

הראוי להתפשט על כל היצורים עד כדי להכיר קדושה של מתנות אלוהים בכל חיי החיים, בכל האנושות כולה, לעת עתה שאין מצב המוסרי מתוקן כלל ורוח הטומאה טרם עבר מן הארץ - אין ספק שהיה הדבר גורם תקלות רבות. התאווה הבהמית לאכול בשר, כשהייתה מתגברת, לא הייתה אז מבחנת בין בשר אדם לבהמה, כיון שעב"פ גם את נפש הבהמה היה קובע בדרך איסור והפרת חוק, וחזון מאד נפרץ היה אז הריגת וזביחת בנ"א כדי לאכול את בשרם. אכילת בשר אדם היה כ"כ טבעי, עד שלא היה בשום אופן מוצא את אותו הגעול הטבעי שהאנושיות המתוקנת מוצאת בו עכשיו, בשעה שנפרץ פרץ רחב בין האדם לבהמה, בערך חייהם ושוויים.

6. אגרות הראי"ה ג, עמ' פב: ועל דבר אכילתך, עיקר כוונתי שתדקדק יפה יפה אם לא תגרום מניעת אכילת בשר חלילה שום רפיון דהו בהתפתחות האומץ הגופני והנפשי, ושלא ללכת שבוי אחרי הדולגים על ההרים של תנועת צער בעלי חיים, שרובם כמדומה יש במעמקי רוחם טינא גנוזה של שנאת הבריות וכל המידות המסתעפות וכרוכות עמה, ודי לנו ההוכחה של תפיסת המקום אשר לתנועה זו במחנה האפל של שונאי ישראל המעמיקים ברשעותם... והרעיון המקודש של העלאת נפש הבהמית וניצוצות הקודש, ההולך בסוד שיח צפונות רזי תורה, הוא נותן לאומץ המוסר האנושי ולאפשר כל חי בכללו, בהצטרפות כל היש, כל מעשה ד' הגדול – הרבה יותר מכל מה שתוכל כל חמלה חנוקת רוח לתן בחולשתה וכעסה גם יחד.

III השלכות הגישה ההדרגתית על טעמי המצוות

7. חזון הצמחונות והשלום, פסקה יד, מצוות כיסוי הדם והשחיטה: כיסוי דם החיה והעוף היא כמו מחאה אלוהית, לעומת ההיתר התלוי ביסודו במצב הנפש המקולקלת של האדם... אמרה התורה: כסה הדם, הסתר בושתיך ורפיון מוסריותך, אף על פי שלא הגיע האדם עדיין למדרגתו הראויה לו, לתן למוסר נשגב כזה מהלכים בחיים המעשיים בפועל, ולא בא עדנה עד גבול החסידות של ההערה השכלית הזאת, להשכיל ולחוש יפה שאין ראוי ליטול חייה של כל נפש חיה ומרגשת מפני צרכו ותאוותו. אמנם הפעולות האלוהיות, המצוות, תעשינה דרכן לעשות את ההכנה המוסרית שתוכל לצאת את הפועל בבוא עתה. על כן השחיטה עצמה צריכה להתקדש כתכונה מיוחדת דווקא "כאשר ציוויתך" (דברים יב כא) במיעוט צערו של החי, למען השריש עי"ז בלבו של אדם, כי הוא ניגש לא להיות לו עסק עם דבר של הפקר, שאין בו אלא תנועה אבטומטית, כ"א גם בריה חיה ומרגשת, שצריך להתחשב עם חושיה, ואפילו עם רגשי לבה, עם רגש חיי המשפחה שלה וחמלתה על צאצאיה, באיסור 'אותו ואת בנו', 'מחוסר זמן' ו'שילוח הקן'. וזה החשבון בעצמו כשהוא יונק מהקדושה האלוהית של "כאשר ציוויתך", יביא את פריו להערת השכל הכללית, לזמן הנועד לה. גם זה הוא בפלס ומאזני משפט, נפלא מאד, כי הבהמה שעב"פ היא מתפרנסת מיד בעליה, אין האדם עדיין ראוי אפילו להתחיל בה כוח של הכרת צל של בושה, בשחטו אותה, תחת אשר יפרנסנה וידאג לצרכיה, ואילו היה הכיסוי נוהג גם בבהמה, כבר הייתה ההתעוררות של הגירוי המוסרי יותר מן המידה הראויה המכוננת במשקל אלוהי לפי ערכם של מספר הדפיקות שצריכה כל פעולה לדפוק על דלתי הלב האנושי הסגור עד שיפתח; "אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק: פתחי לי אחותי, רעיתי, יונתי, תמתי" (שיר השירים ה, ב), וזאת משוערת היא יפה בדעתו של אל דעות יוצר רוח האדם בקרבו. די לנו באיסור דם החומר, המעורר עב"פ שאין שפיכת דמים מידה מוסרית הוגנת לאדם, אם הייתה הבושה מתחלת להירשם בשחיטת הבהמות הביתיות, הייתה פועלת פעולה נגדית, להתרגל לעבור על הרגש של המוסר הפנימי, יותר ממה שהייתה יכולה לפעול על המניעה הגבוהה באחרית הימים.

שם, פסקה כ, מציאות החלב בשביל הגדי: עפ"י ההשקפה השלמה, המלאה חסד ד' וטובו על כל יצוריו, יכיר האדם את יסוד מציאות החלב בשדי האם החיה לא למען יוכל הוא בחזקתו לעשוק אותו לעצמו, כ"א למען תוכל להניק את ילדה הרך, את הגדי שלה האהוב לה מחלב שדיה. הגדי הזה ראוי הוא שיתענג גם הוא על אהבת שדי אמו לפי תכונתו וטבעו, ואבירות לב האדם היוצאת מחולשתו החמרית והמוסרית שינתה ועיוותה את ההשקפות הישרות הללו. הגדי הרך לא יעמוד לפי ערך מוסרו השפל להתרפק גם הוא על אהבת אמו ולשמוח גם הוא בזיו החיים, כ"א יישחט ויהיה לאכלה לקיבת האדם הזוללה לנפשו הנשפלת האומרת "אוכלה בשר". ומעתה מה תהיה תעודת החלב אם לא לבשל בהם את הגדי הנשחט שכ"כ טבעית היא ההרכבה של שני אלה העצמים, החלב והגדי הרך, העומד להיות ניזון דווקא ממנו? אבל, בן אדם! אוזניך תשמענה דבר מאחוריך קול אלוהים בכוח הקורא לך: "לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות כג ט). לא! תעודת הגדי איננה דווקא להיות לברות לשיניך החדות שהוחדו אמנם גם מורטו לרגלי השפלתך וזוללותך באכילת בשר, והחלב ממילא לא נועד להיות לתבלין לך למלאות את תאוותך השפלה.

שם, פסקה כא, איסור בשר בחלב בעת המעבר: בידעך כי הבשר והחלב ביחד תיקון המאכל הם כ"כ רחוקים, כ"כ מתועבים, עד כדי איסור הנאה ביכול ואכילה, תכיר בבוא מועד כי חיי החי לא נוצרו בעבור קיבתך התאונית, והחלב עיקרו נועד להיות למזון למי שעבורו בא הטבע למלא את תפקידו, כמו שחלב שדי אמן היה לך למבטח בימי הנקתך.

שם, פסקה כב, טעם איסור שעטנז: הצמר הוא נהוג בשימוש התלבושת האנושית, לפי מצב ישראל בארצו, ברוב מרכוש הטבעי של בעל החיים, ולעומתו מן הצמחים הפשתן, עד שלדברי תנא דרבי ישמעאל "בגדים שנאמרו בתורה סתם אינם אלא צמר ופשתן" (על פי שבת כו, ב). בשימוש הפשתן יוכל האדם גם לפי ההערה השכלית היותר שלימה גם בעת ההופעה היותר עליונה של תכונת הצדק להרחיב בו חפצו ושימושו, כאשר יורהו טעמו הטוב וחושו האסתטי; ולעולם לא יוכל לבבו לנקפהו לאמור שיש בזה עוון אשר חטא. אבל מובדל ממנו מאד הוא הצמר, שהוא נוטל מהחי; הוא כבר צריך לסייג והגבלה מטעם ההערה השכלית הנובעת מהצדק האלוהי של הערת התורה, שלא ינטל מן החי באופן המצער והמנוול. ע"כ חלילה להשקיף על הצמר והפשתן בחוברת אחת, בערך שיווי יחש, וכדי להכשיר את הנטיות האנושיות שיצאו יפה בזמנם ישמשו הדרכת החוקים באיסור בשר בחלב ואיסור שעטנז צמר ופשתן יחדיו.

IV – השלכות הגישה ההדרגתית על היחס לקרבנות

8. אגרות הראי"ה ד, אגרת תתקצד, עמ' כד: (מכתב לרב חיים הירשנזון בארה"ב), מחבר "מלכי בקודש"

ובענין הקרבנות, ג"כ יותר נכון להאמין שהכול ישוב על מכונו, ונקיים בע"ה כשתבוא הישועה, ונבואה ורה"ק ישובו לישראל, כל האמור ביעודה כמאמרה. ולא נתפעל ביותר מהרעיונות של התרבות האירופית, כי דבר ד' אשר עמנו, הוא עתיד לרומם את יסודי התרבות כולם למדרגה יותר עליונה ממה שיכול כל שיקול דעת אנושי לעשות. ואין ראוי לנו לחשוב שבקרבנות מונח הוא רק הרעיון הגס של העבודה המגושמה, אלא שיש בהם טבעיות קדושה פנימית (ערפלי טוהר י, אורות נט), שאי אפשר שתתגלה ביפעתה כי אם בהיגלות אור ד' על עמו, ותחייה מקודשת תשוב לישראל – ואתה יכירו ג"כ כל העמים כולם. אבל מסכים אני עם כת"ר, שא"א לנו לגשת למעשה הקרבנות בלא הופעה של רה"ק גלויה בישראל. אמנם צפייה זו ג"כ לא נפלאה היא ולא רחוקה, ויוכל להיות שפתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אנו מבקשים ומלאך הברית אשר אנו חפצים (מלאכי ג, א) - ואז יבנה בהמק"ד במהרה בימינו

9. ערפלי טוהר, עמ' י': יותר מהתפילה המבוטאת...מליאה חיים היא העבודה האלוהית שמתגלה ברוב חיל גבורתה בעבודת הקודש והמקדש, שייבנה במהרה בימינו. אז ירומם רוח האדם ורצונו, בהתעלות נפשו על ידי התעלות החלקים המאירים בנפש הבהמה, שערך החיים שלהם בהיותם קשורים עם גויית הבהמה, אינו גדול כל כך עד כדי לגעל את הריסות החיים שלהם לשום מטרה נשגבה, בין גלויה בין סודית...עבודת אלוהים על ידי קרבנות היא עבודה מתקבלת אל הדמיון ההמוני הגס, ודווקא בזה מונחת נקודת גובהה. זה הדמיון אוצר בקרבו את ההארה היותר עליונה, כמו שאהבת החיים, קישור המשפחה, וכיוצא ברתוקי החיים, הינם אמיצים בדמיון ההמוני. והביקורת באה ומחלשת אותם, עד שתבוא ההכרה העליונה ותשיב להדמיון ההמוני את רכשו, מזוקק ומוצדק בצדק נצחוני. הציפייה לבניין המקדש ולעבודת הקרבנות היא השאיפה היותר אצילית ויותר עליונה מכל מה שכל רוח עדין וכל נשמה שירית עליונה יכולה לצייר. עליו החיים בפועל, עליו העולמים, התקשרות כל החיים באור חי העולמים, בחיים האלוהיים ההולכים ושופעים, המחיים כל חי, השולחים אורם מרום גובהם עד שפל תחתיות ארץ, המתפשטים על אדם ועל בהמה יחד. וכל האדם וכל החי אחוז הוא בחוברת. נפש הבהמה בנפש האדם היא קשורה. כשמשחררת נפש הבהמה מאסור גוייתה על ידי המחשבה האנושית, בקרבן לד', מתאחדת היא עם רוחניות מחשבה אצילית, מרוממת עמה סכום עליון ועשיר מאוד מכוחות החיים, והעולם מתנועע למעלה למעלה.

שמונה קבצים א, תשסג: הקורבנות, הננו משיגים אותם לא רק עבודות חיצוניות סימבוליות אלא תיקונים פעולות שהעולם מתבסס על ידם. אמנם התוכן הסימבולי הוא תוארם לבושם וגופם וברור הדבר שיחס גדול יש להצורך הסימבולי עם הצורך הפנימי, וכשיבואו ימים והצורך הפנימי יחדל, בביטול הקורבנות, ייפסק גם כן הכוח הסימבולי לגמרי מפעולתו, ותחתיו ייברא תוכן יותר עשיר לנושא הסימבוליות שתתקשר עם העבודה היותר עליונה, שתכיל בקרבה על העובדא הפועלת, המתקנת, של הקרבנות כולם בצורה יותר עליונה. זאת היא המנחה הערבה של עתיד, אשר תערב לד' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות.

10. עולת ראייה א רצב (על "וערבה לד' מנחץ יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות"): בעלי החיים, הקרבים למזבח, חל בהם עצמם התיקון ע"י התעלותם להיות זבח לד', שכיוון שאין בהם דעת אינם מגיעים להתעלות זו כי אם במעשה הנעשה בהם בהעלות לד' דמם וחלבם, שהם עיקר מכון הנפש. מה שאין כן האדם, אשר בלבו המבין ישכיל את מעשה הקרבן ויתקרב אל ד' בדעתו. אבל לעתיד לבא שפע העת יתפשט ויחדור אפילו בבעלי-החיים, "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ד'", וההקרבה שתהיה אז של מנחה, מהצומח, תערב לד' כימי עולם וכשנים קדמוניות.

11. חזון הצמחונות והשלום, פסקה לא, עולם חדש - פסקה לב, התעלות החי לע"ל:...בהיות כבר בני אדם כולם מאושרים חיים חיי עונג נחת והצלחה, חמרית מוסרית ושכלית, אז יפנה לו האדם עם אוצר חכמתו לידיעותיו וניסיונותיו, אל אחיו הנמוכים, האילמים האומללים, ללמדם ולהשכילם לפי ערכם, מעלה אחר מעלה. אין ספק בדבר שיגדיל האדם מעשהו בזה. כאשר יבוא המועד הנכון לו לפנות למקצוע זה, ונעלה מעל כל ספק שיגדיל האדם ויאדיר את תורת השכלת בעלי החיים והתפתחותם החמרית, וביותר המוסרית והרוחנית, במעלה נישאה כל כך עד שא"א לנו כלל לצייר אותה במצב ההווה, המלא שפלות ועכירות דעת, עד שיקבלו כולם צורה חדשה ונישאה עולם חדש "אי בעו צדיקי ברו עלמא" (סנהדרין סה, ב) כי לפי התרוממות נפשם, יתפתח גם חוש הטעם שלהם באופן מפונק

מאוד לפי ערכם, בערך שאר רוחם. ובקול דממה דקה אומרת חכמת ישראל הקבלה: "מדרגת החי דלעתיד לבא תהיה כבחינת המדבר דעכשיו ע"י 'עליית העולמות' (על פי שער המצוות לארי ז"ל, עמ' צד-קב). וזהו הוד התמונה אשר ציירו לנו הנביאים במצב התרבותי של בעלי החיים הדורסים "ופרה ודוב תרעינה, יחדיו ירבצו ילדיהן ואריה בבקר יאכל תבן...לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים" (ישעי' יא, ז-ט).

אוצרות ראייה ב 756 - ותכונת המוסר תתרומם כ"כ עד כדי הערת הצד החיובי של משפט הבעלי החיים ביחשו של האדם אליהם. על העת ההיא שהיא ראש פסגת הגעת הקולתורה הטהורה, אמרו חז"ל דברם הגדול ומפליא "כל הקרבנות בטלין לעתיד לבוא" (תנחומא אמור יט). והכתוב אומר על קץ החזון "וערבה לה 'מנחת יהודה וירושלים" (מלאכי ג) והבליט מנחה מן הצמחים, במקום הקרבנות".

שמונה קבצים, קובץ ב' שמ"ד: אורו של משיח יברר את הוודאות של הטוב הגמור שבהוויה בכלל, ותימלא הארץ אורה ושמחה המרעיפות משמי שמים תמיד. ואז תבוא ההכרה שטוב להודות לה' על בוריה, חידושה של לאה שאמרה הפעם אודה את ה', בלידת יהודה. וכל הקרבנות בטלים חוץ מקרבן תודה. בואו שערינו בתודה.

V – מניעים אידיאולוגיים לגישה ההדרגתית

12. אגרות הראי"ה א, עמ' קעו-קעז (מכתב לר' שמואל אלכסנדרוב). צחוק יעשו לנו אלה המדברים עכשיו על דבר ביטול הנביאים והכתובים, מפני שהמוסר שלהם הוא מוגבל וצר להם – בעולמנו זה שהוא כ"כ רחוק הרבה ממוסר בינוני. ...ועד אותו הזמן הארוך והרחוק, שבו יהיו המצוות והקרבנות (ויקרא רבה, סוף פרק כז) בטלים, עוד זמן גדול וארוך, שבו עולם גדול ומיושב...וסדר העבודה בכל משטריה ודיוקיה, לשמחת לב האומה ולרוממות קרנה. ...לא מתוך חורבן והתמוטטות הכוח תבוא תקופה עליונה ומזהירה, שבו יעמוד העולם ממעל לכל חוק ולכל מוסר קצוב, כי אם מתוך עולם מיושב מלא נועם, מוכתר בכל בנייניו המעשיים והמוסריים...כשתשאב הנשמה האנושית יפה יפה אל קרבה את כל הטל הפנימי, הכמוס בכל מלא חוק ומשפט, אז רק אז תישא אבר אל החופש העליון המעודן, העומד ממעל להשמות האלוקיים הנקראים בעולמנו, המעולף בקדרות. ומה דמיון ידמה כבודו את משא הנפש של ביטול המצוות והקרבנות, המקודש והמיושב, לאותה התנועה החולנית והמסואבת של מאיסת החוקים, שאנו נפגשים בה בדורנו, שאנו מוצאים את עצמנו מחויבים ללחום בה ברוב כשרון ועז חיים.

13. שמונה קבצים, קובץ א, פסקה תרפה: ההבדלים הם בכלל היצירה...עובדות הן, טשטוש צורתם הוא חורבן. ההתעמקות בהבנה והרגשה בעניין הבדל זה, הוא מקור לפרי רוח מרובה. אמנם אחרי כל אלה, משיגים בדעה ברורה, שכל אלה הם דברים עוברים, וההתעלות של הכול לקודש ולאחווה, להשוויה ולעדינות, הוא הרעיון הנצחי, החי תמיד בכל רוח נדיבה, והזהירות של ההבדלות הנם דברים שוטפים ועוברים, נובעים מחיי שעה. הרעיון הכללי של ההשוויה, שהוא יסוד טובת הלב ואהבת הבריות הזכה, הולך הוא במערכי הרזים בהעלאת הניצוצות המפוזרים בכל עמקי הקליפות, וברעיון הגדול של התהפכות הכול לקדושה גמורה ומחלטת, על ידי עבודה הדרגתית שאינה פוסקת, של חסד, שלום משפט, אמת ורחבים.

שם, קובץ א, פסקה קמג: אחדות ההוויה מתגברת בתוכן ההכרה האידיאלית, כל מה שהיא מתעלה. רואה איש הרוח את החיים במלא היקום, רואה את הכוח העטוף בכל אשר ישאב ממנו חיים לנפשו, ובכל אשר כל החיים חיים ישאפו. החיים כמוסים הם ביסודות ההזנה, כמוסים במעמקי ארץ, יוצאים

על ידי הצמיחה והגידול אל הגילוי, באים בתור מזון, מתאחדים עם בשר האדם ורוחו. מתגלה בהם התכונה הרוחנית, עוז החיים, החופש והאור.

עין אי"ה, שבת ב, עמ' 91 פסקה נה: ההשגחה האלוקית מטפלת ביחוד בסדר התולדה האנושית שבכללה היא מכוונת להתעלות, להגיע את הכלל אל תכלית המעלה הנועדת לו מיוצרו. על כן הסיבות שהן גורמות שינויים עיקריים בהנהגה הכוללת, הן מדויקות מאוד בעתן ובזמן.

VI – השוואה לתפיסתו האסכטולוגית של הרמב"ם

14. מאמר תחיית המתים לרמב"ם: וכן הסתפק עליהם אומרנו, שמאמר ישעיה (יא, יט) "וגר זאב עם כבש" וגו' ואריה בבקר יאכל תבן - שהוא משל... וסוף הדברים יורה עליו, והוא אומר (שם, ט) "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה'". הנה כבר נתן העילה בהיותם אז בלתי חומסים ולא מזיקים, לדעתם השם. התראו אתם, קהל ישראל מי שיש לו שכל, שיהיה מצייר האריה בזמננו זה מורה ולזה הוא טורף, ואז ישוב וידע מבוראו מה שצריך, וידע שאין ראוי להזיק, וישוב לאכול תבן?! הנה נתקיים מה שנאמר "ותהי להם חזות הכול כדברי הספר החתום" וגו'. אבל אנחנו כבר בארנו זה בפירוש בספר "מורה הנבוכים". ובחיבור בארנו ראייתנו הגלויה מאומרם: שימות המשיח אין בו דבר משינוי סדר בראשית.

ערפלי טוהר, עמ' ה – כשיתעלה העולם, יהיה הטבע כתואר הנס, מלא גילוי חפ. אידיאלי, ורצון חי כללי, מדויק ומפואר, בכל פאר העדינות העליונה. וגם אז יופיע אור לנוז בתור נס עליון, שגילוי אורו יהיה מזריח ומחיה את האור של הנס הרגיל, שיהיה אז כתוכן של הטבע כעת, וכאור בוקר יזרח שמש, והיה ד' לי לאלוהים.